

1. Bevezetés – a vizsgálat jellemzése

Dr. Pinczésné Dr. Palásthy Ildikóval -, aki a tanítóképzésben pszichológia tanárom volt, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskolán, majd a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen tanszékvezető kollégám lett - való kapcsolatom meghatározó idejét végigkísérték doktori tanulmányaim, ezért az alábbiakban röviden összefoglalom a PhD-disszertációm¹ bevezetésében ismertetett kutatási kérdésekre adott válaszaimat, illetve összegzem és rendszerezem az értekezés elkészítése során összegyűlt eredményeket.² Alapvetően a Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanszékein 1914 és 1949 között tanító professzorok és tanárok művészeti-alkotó, művészetelméleti-oktató és művészettámogató-pártoló tevékenységének jelentőségéről adok számot. Isten éltesse Ildikó!

1. kép: Az egyetem központi épülete, 1932.

1.1. A kutatás módszertana és mintája

A kutatás során kvalitatív módszereket használtam. Eszmetörténeti vizsgálatot folytattam biografikus módszerekkel, olyan tényfeltárást, amely a vizsgált tanárok, professzorok és szervezetek művészeti munkásságának tanulmányozását tűzte ki célul. A debreceni pedagógiaoktatásból indultam ki, s felismerve, hogy a bölcsészkaron még számos olyan tanár tanított, aki sokat alkotott és tevékenykedett a különböző művészeti ágakban, kibővíttem kutatásomat a bölcsészkar egyéb tanszékeire, sőt az egyetem oktatási rendjén kívüli szervezetekre és rendezvényekre. Minden olyan aktivitást ide soroltam, amiket a kutatás céljai között vizsgálandó művészeti ággként megemlítem, tehát a szépirodalom, zene, tánc, képzőművészet, szín(ház)művészet, építészet, iparművészet, fényképészet és filmművészet területét, mindazokat, melyekhez a vizsgált tanárok tevékenységükkel kötődtek. Kutattam továbbá műgyűjtő, műpártoló tevékenységüket és művészeti közéleti szerepvállalásukat. Így összesen tizennyolc bölcsésztanári életutat és szakmai pályáivet elemeztem a művészetekhez való viszony szempontjából: Tankó Béla és Mata János filozófia, Mitrovics Gyula és Karácsony Sándor pedagógia, Pap Károly, Zsigmond Ferenc, Hankiss János, Juhász Géza és Koczogh Ákos irodalom, Láng Nándor és Járdányi-Paulovics István régészet, Gerlótei Jenő francia irodalom, Gáborjáni Szabó Kálmán és Kádár Zoltán művészettörténet, Pukánszky Béla német irodalom, berei Soó Rezső botanika, Csenki Imre művészettörténet és Lükő Gábor folklorisztika tárgykörben oktattak és kutattak. A művészeti közéletben való részvétel és publikálás Tankónál, Mitrovicsnál, Hankissnál, Pukánszkyknál, Soónál, Matánál és G. Szabónál fő tevékenységet, míg a többiekénél csak kiegészítő elfoglaltságot jelentett. Közülük professzor volt: Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor, Pap Károly, Hankiss János, Láng Nándor, Járdányi-Paulovics István, Pukánszky Béla, berei Soó Rezső, Juhász Géza. Rektori megbízást Láng Nándor (1916/17), Pap Károly (1924/25), Tankó Béla (1936/37), Mitrovics Gyula (1940/41), Hankiss János (1944/45. 1. félév) és Pukánszky Béla (1948/49) kapott. A bölcsészeti, nyelv- és történettudományi karon tanítottak valamennyien. Dékáni és prodékáni feladatokat rajtuk kívül még berei Soó Rezső, Járdányi-Paulovics István és Karácsony Sándor

¹ TAMUSNÉ MOLNÁR: *Művészeti nevelés*, 309.

² A kutatás támogatója a Debreceni Református Hittudományi Egyetem kutatásfinanszírozási pályázata volt.

látott el. Szemináriumi, intézetvezetői és szakelőadói tisztséget is többen betöltötték pályafutásuk alatt.³

2. kép: A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának első professzori kara 1914.

Dokumentum- és tartalomelemzés módszerével ismertettem a Debreceni Református Kollégium működését, illetve a belőle szervesen kifejlődő Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem, később Tisza István Tudományegyetem megalapítását, az egyetem keretein belül, illetve kívül működő kulturális-művészeti szervezetek és a Bölcsészettudományi Kar érintett oktatóinak életét és munkásságát bemutató, valamint az általuk készített dokumentumok közvetített üzenetét, az utókorra hagyományozott nevelési eszmerendszerek alapelveit. A debreceni pedagógia-oktatás professzorait – Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor – bizonyos algoritmikus tartalomelrendezést követve mutattam be: életút, filozófiai eszmerendszer, pedagógiai munkásság és legteljesebb jellemzéssel az esztétikai alapelvek összessége, majd az életpályák értékelése követi egymást.

3. kép: A Debreceni Református Kollégium épülete

1.2. Forrásmunkák, szakirodalom

Kutatómunkámban a Debreceni Református Kollégium és a Debreceni Egyetem alapításának, történetének, működésének és kimagasló személyiségeinek megismeréséhez primer forrásként levéltári, kéziratbeli, illetve családtagok tulajdonában lévő személyes iratokat, rokoni, baráti és tanítványi visszaemlékezéseket, valamint egyetemi évkönyveket, jegyzőkönyveket használtam. A részletesen tárgyalt bölcész tanárokról, professzorokról igyekeztem a személyes hagyatékok fennmaradt iratait, illetve a kortárs tudóstársak, kollégák által írt kritikákat, recenziókat és jubileumi tanulmányokat elolvasni és feldolgozni. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, a Tiszántúli Református Egyházkerület Gyűjteményeinek védett és kolligátum kiadványai, a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyetemi vonatkozású dokumentumai, a Méliusz Juhász Péter Könyvtár helytörténeti gyűjteményének folyóiratai, valamint a Déri Múzeum hagyatéki kéziratok szolgáltak elsődleges forrásként⁴ a vizsgált professzorok által írott, sok esetben mások által eddig még nem kutatott művek és dokumentumok, valamint a tanulmányaikkal, oktató munkájukkal kapcsolatos személyes iratok feldolgozásában. Így kaptam adatokat, információkat családtagoktól, volt tanítványoktól. Akikkel interjút készítettem vagy leveleztem: dr. Tankó Attila, ifj. dr. Hankiss János, dr. Hankiss Elemér,

---

³ L. MUDRÁK: Debreceni Tudományegyetem, 179–190.

⁴ Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Törzsgyűjteménye, Kézirattára és Mikrofilmtára; a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TiREL); a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Kézirattára (DE ENK BTK és TTK Kt.); a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBmL); a Déri Múzeum (DM) irodalmi és képzőművészeti gyűjteményének kéziratok; a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár bölcsészettudományi és természettudományi raktári állományának időszaki kiadványai; a Méliusz Juhász Péter Könyvtár helytörténeti gyűjteményének folyóiratállománya; a földesi Karácsony Sándor Emlékiállítás anyaga; a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeum Csenki-hagyatéka.

Csongár Álmos, dr. Tóth Ervin, dr. Tóth Ervinné Almády Gizella, dr. Korompai Gáborné dr. Szalacsi Rácz Mária, dr. Kornya László, dr. Lükő István, Csenki Éva.⁵

A téma szakirodalmi hátterének kiválasztásához és áttekintéséhez a Debreceni Egyetem előzményeiről, létrejöttéről és professzorainak munkásságáról eddig megjelent nagy, összefoglaló művek, valamint cikkek, tanulmányok, illetve az ezekből összeállított egyetemi, majd országos kiadványok, különösen a centenáriumi tiszteletére megjelentetett kötetek biztosították a szekunder forrásokat.⁶ A Debreceni Református Kollégium történetét feldolgozó kötetek és publikációk, a Debreceni Iskola eddig megjelent kiadványai, tanulmánykötetei, továbbá más, rokon témákban készült doktori értekezések is gyarapították a kiindulási alapot.⁷

4. kép: A Kollégium akadémiai tanári kara 1913-ban

1.3. Kutatási kérdések

Vizsgálatom során fő elemzési szempontként merült fel, hogy a 20. század első felében mennyire volt társadalmi elvárás, értelmiségi mentalitás az egyetemi elit kulturális, kimondottan a művészeti életben való aktív részvétele vagy mennyiben tekinthető ez véletlenszerű, az egyes életművekben elszigetelt tevékenységnek, magánjellegű érdeklődésnek. Az alábbi kérdéseket fogalmaztam meg ezzel kapcsolatban:

- Az egyetemi katedrájukat elfoglaló tanároknak rendelkeznie kellett-e művészeti jártassággal, hozzáértéssel, ami a 20. században társadalmi elvárásnak megfelelő közéleti pozíciót vagy pozíciókat biztosított számukra? A művészet elméleti oktatásának kérdései egy-egy speciális érdeklődési területet jelentettek a tanári életpályákon vagy általános tendencia szerint minden bölcsész–felkészültséggel rendelkező szakember végezte ezt a jellegű ismeretközlést?

---

⁵ Dr. Tankó Attila, orvos, Tankó Béla professzor unokája; ifj. dr. Hankiss János, orvos, író és dr. Hankiss Elemér†, szociológus, dr. Hankiss János professzor fiai; Csongár Álmos, berlini filozófus, író, műfordító, Tankó Béla egykori tanítványa; dr. Tóth Ervin†, középiskolai tanár, képzőművészeti szakíró, Tankó és Mitrovics-tanítvány; dr. Tóth Ervinné Almády Gizella, nyug. középiskolai tanár, Tankó-tanítvány; dr. Korompai Gáborné dr. Szalacsi Rácz Mária, a DE ENK BTK és TTK Kézirattárának nyug. könyvtárosa, Szalacsi Rácz Imre leánya; dr. Kornya László, nyug. egyetemi lektor, az értekezésben tárgyalt több tanár tanítványa és/vagy személyes ismerőse. Édesapja, Kornya Sándor†, 1931-ben a Csokonai Kör pénztárosa, 1936-ban titkára volt; dr. Lükő István, egyetemi oktató, Lükő Gábor hagyatékának kezelője; Csenki Éva, Csenki Imre leánya.

⁶ VARGA Z: Debreceni Tudományegyetem története; BARCZA: Debreceni Református Kollégium; GYŐRI L: Kollégium szerepe, 627–696; BARÁTH: Debreceni egyetem, 137–140; uő: Vizuális nevelés Sárospatakon, 29–42; MUDRÁK: Debreceni Egyetem, 4–20, uő: Pályatételek és pályamunkák, 41–56; uő: Debreceni Tudományegyetem; uő: Egyetemalapítási tervek, 41–55; BREZSNYÁNSZKY–FENYŐ: Debreceni Iskola, 7–14; BREZSNYÁNSZKY: „Debreceni Iskola”; FEKETE K: Debreceni Református Kollégium, 71–89; uő: Karácsony Sándor, 224–235; uő: Debreceni Református Kollégium tanárai, 29–39; uő: Százéves az egyetemi, 15–19; FENYŐ: Karácsony Sándor, 35–40; uő: Tankó Béla, 17–25; uő: Böhm Károly, 269–279; uő: Arcképvázlat Karácsony Sándorról, 185–189; uő: Karácsony Sándor egyetemen, 212–218; uő: Karácsony Sándor „műhelye”, 201–211; uő: Tankó Béla, a Debreceni, 170–180; KOZMA T: Debreceni Iskola debrecenisége, 226–242; uő: Hasonlóságok és különbségek, 399–416; VINCZE: Mitrovics Gyula, 26–34; uő: Arcképvázlat Mitrovics Gyuláról, 89–103; uő: Mitrovics Gyula egyetemi, 128–139; uő: Mitrovics Gyula, az egyetemi professzor, 104–117; uő: Mitrovics Gyula műhelye, 118–127. MUDRÁK–KIRÁLY: Felépítés, működés, 57–114; KEREPESZKI: Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar, 11–66; PAPP L: Amikor a Nagyerdő.

⁷ UGRAI: Önállóság és kiszolgáltatottság, 254; HOLIK: Tanárképzés gyakorlati műhelyei, 351; KÖVES: Hazai rajzoktatás, 201; VINCZE: Karrierutak és iskolateremtés, 333; VARGÁNÉ NAGY: Jausz Béla, 305.

- Milyen keretek között jelentek meg a művészetelmélettel, művészetfilozófiával kapcsolatos ismeretek az egyetemi tanrendben? Kiemelten egy tanszék látta el az erre vonatkozó oktatási feladatokat, vagy több tanszék keretében, esetleg külön csak ezekkel a tárgyakkal foglalkozó tanárok közvetítették e tartalmakat?
- Milyen mértékben tükrözi a vizsgált időszakban készült hallgatói dolgozatok témaválasztása a bölcsészkar tanárai által oktatott művészeti-esztétikai tárgyakat és tartalmakat? Inspirálták-e ezek az oktatók a hallgatókat vagy sem? Milyen tantárgyakból született a legtöbb művészeti témájú dolgozat és milyen eredménnyel? Mi lett ezekből a tanárjelöltekből a diploma megszerzése után? Mennyire határozta meg egyetemi tanulmányaik utáni tevékenységüket egykori tanáraik művészeti nevelése?
- Fontos annak tisztázása, hogy milyen közéleti fórumokon, eseményeken – városi tudományos és művészeti társaságok tagságában és rendezvényein, egyetemi és egyetemen kívüli előadások, hangversenyek, kiállítások alkalmain – nyílt lehetőség az egyetemi oktatók számára művészeti alkotásaik bemutatására, illetve az alkotó művészek anyagi és erkölcsi támogatására, mecenálására, egyáltalán művészetpártolói tevékenységek végzésére. Mely művészeti ágakkal kerültek kapcsolatba az általunk vizsgált tanárok?
- Hogyan hatott a korabeli Debrecen kulturális életére az egyetemi tanárok aktív közéleti művészeti tevékenysége és hogyan alakította ezt a város kultúra- és művészettámogató viszonyulása? Milyen volt a debreceni befogadó közönség hozzáállása?

Ezekre a kutatási kérdésekre próbálok választ adni ebben a tanulmányban.

2. A vizsgálati eredmények bemutatása – a kérdésekre adott válaszok

A korabeli felsőoktatási viszonyoknak megfelelően a debreceni egyetem indulásakor a bölcsészkaron is úgynevezett „egyszemélyes” tanszékek álltak fel, azaz egy tanszék oktatója egy professzor (nyilvános rendes vagy nyilvános rendkívüli tanár) volt, ő tartotta a tanszabadság elve szerint a szemináriumok és előadások többségét. A professzor világnézeti és politikai értelemben szabadon választhatta meg, illetve határolhatta be tananyagát, illetve biztosította a tanulmányi rend kötetlenségét oktató és hallgató számára egyaránt. Kötelees volt átfogó ismeretanyagot nyújtani a hallgatóknak, akik nagy szabadsággal maguk dönthették el, hogy mely tanárnál milyen tárgyat kívánnak hallgatni. Később, a két világháború közötti időszakban a kar tudományos spektrumának szélesítése nyomán a többi fontos, de tanszéki keretet nem kapó bölcsész tudományt szakelőadók és úgynevezett magántanárok oktatták, akik rendszerint középiskolai tanárok, múzeumi vagy levéltári alkalmazottak voltak. Rajtuk kívül helyet kaptak a bölcsészkaron a nyelvi lektorok és a tanszéki segédszemélyzet tagjai (díjas, díjtalan gyakornokok, tanársegédek), akik olykor óratartással és más oktatási feladatok ellátásával könnyítették meg a professzorok munkáját mindaddig, amíg a magántanárok túljutottak az előrehaladásukhoz szükséges procedúrán.

2.1. Egyetemi tanszabadság – tanári autonómia

Ilyen személyi feltételek mellett valósult meg a 20. század első felében az egyetemi tanári szabadság, ami lehetővé tette a gazdag és sokrétű művészeti tartalmak jelenlétét a Debreceni Tudományegyetem nevelési-oktatási rendjében. A tárgyalt korszak végpontja ebből a szempontból határvövet jelent: az 1948-as egyetemi reform hatására véget ért a felsőoktatás autonómiája, ugyanis a bölcsészeti karok reformjáról szóló elképzelések, vagyis a reform indokai szerint „a bölcsészeti karon ma is a teljes tanszabadság (mindenki azt hallgat és ad elő, amit akar) elve érvényesül, amely a szakképzést teljesen dezorganizálja.”⁸ Az egyetem karain és képzési

⁸ Részlet az 1948-as egyetemi reformból, idézi SZÖGI: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 317.

rendszerében az addigi tanszabadság megszűnt, és mindenhol a kötött tanrend szerinti tanítás került bevezetésre. Nem beszélhetünk tehát egy új tanártípus kialakulásáról a 20. század első felében, csupán az egyetemi tanári autonómia általános megnyilvánulásával állunk szemben a kutatás során tapasztalt tanári tevékenységek háttérében.

2.2. Művészeti élet – közélet – kulturális társulások

Az értekezésben tárgyalt bölcsész tanárok, professzorok a debreceni közélet, ennek szerves részeként a művészeti élet vezető testületét alkották a vizsgált szervezetek tagjaiként, gyakran több társaságban is egyszerre. A két világháború közötti debreceni kulturális társulásokban nagy számmal voltak jelen az egykori kollégiumi diákok is csakúgy, mint az egyetem oktatói karában. A korszak két, országos viszonylatban is jelentős debreceni irodalmi társaságának szellemi gyökereit részben a kollégiumi önképzőkör-elődök működésében kell keresni. A konzervatívabb Csokonai Kör tagságában több kollégiumi tanárt is találunk (Kardos Albert, S. Szabó József, Csűrös Ferenc, Géresi Kálmán). A radikálisabb szellemű Ady Társaság alapítói között pedig Juhász Géza, Kardos Pál, Gulyás Pál, Béber László egykori református gimnáziumi önképzőköri tagok állnak. Ez a csoport az országban máshol alig tapasztalható lendülettel szervezte és irányította a város irodalmi életét.

5. kép: Juhász Géza professzor

Fontos szerepet játszott előbb Debrecen, majd Budapest, így az egész ország képzőművészeti életében Gáborjáni Szabó Kálmán, a Kollégium Tanítóképző Intézetének rajztanára, egy évig az egyetem művészettörténet-előadója. A város szellemiségéből adódott, hogy az egyetem oktatóitól ugyanúgy elvárták, hogy a kulturális élet élére álljanak, mint a kollégiumi tanároktól. Így találkozott egymással az egyéni készítés és a társadalmi elvárás az értelmiségi habitusból fakadóan.

6. kép: Gáborjáni Szabó Kálmán (a festő- és grafikusművész önarcképei)

2.3. Művészetelméleti oktatás

Ide kapcsolható a művészetelmélet tanrendekben és tanszéki keretek közötti megjelenésének kérdése. A művészetelméleti ismeretek leginkább az egyetem filozófia, majd pedagógia tanszéke esztétika óráin kerültek közvetítésre. Ezen kívül más tanszékek oktatói is tanítottak esztétikai-művészeti tartalmakat – itt elsősorban az irodalomtörténet, az idegen nyelvek, a régészet és a művészettörténet professzoraira, magántanáraira és szakelőadóira gondolok.

A debreceni egyetemi pedagógia-oktatás tanárainak jelentősége ebből a szempontból kiemelkedő, mert egyrészt ők hárman jelentették az adott korszak hivatalos, tanrend szerinti művészetelmélet és esztétika oktatóit, másrészt, mert számos esetben nem az egyetemen végezték ezt a jellegű tevékenységüket. Tankó Béla esztétika tárgyú tanóráin kívül rendszeresen fellépett hangversenyeken egyetemi kollégáival, tanítványaival. A Népszerű Főiskolai Tanfolyam és a Debreceni Nyári Egyetem ismeretterjesztő alkalmain zenetörténeti, zeneesztétikai előadásokat tartott.⁹ Elmarasztható viszont abból a szempontból, hogy

⁹ Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye, Mata János önéletrajza, kézirat: K. X. 75. 112. 211. és 212.

színvonalas beszédeit nem vetette papírra, írásművet alig találni tőle, keveset publikált, így értékes gondolatait nem örökítette meg az utókornak.

7. kép: Tankó Béla professzor

Mitrovics Gyula egészen fiatal középiskolai tanár kora óta, még sárospataki éveitől kezdődően publikált képzőművészeti kiállításokat méltató kritikákat országos terjesztésű folyóiratokban, és nagyon gyakran nyitott meg tárlatokat, elsősorban Budapesten. A debreceni pedagógia tanszék első vezetőjeként, művészettörténet-oktatóként és a Debreceni Nyári Egyetem rendszeres művészeti előadójaként számos tárgyat oktatott az esztétika és a művészettörténet tárgyköréből¹⁰, bár kantianus esztétikája rendkívül korszerűtlennek számított korában.

8. kép: Mitrovics Gyula professzor (Dienes János festőművész alkotása)

Karácsony Sándor elsősorban a népművészet szerves beépülését hangsúlyozta a fiatalok nevelése, oktatása terén. Jelentős területet képviselt pedagógiájában a diákszínjátás. Még gimnazistaként a Debreceni Református Kollégiumban több verset és színdarabot is írt. Igaz, hogy ezek meglehetősen alacsony színvonalú alkotások, de sosem tagadta meg őket. Később, középiskolai tanárként pedig rendezett is.¹¹ A Nyári Egyetem népszerű előadói közé tartozott. Ezen felül mindhárman számos tudományos–kulturális szervezet és lap vezetői, szerkesztői voltak.

9. kép: Karácsony Sándor professzor

Pap Károly konzervatív irodalmi esztétikája; Zsigmond Ferenc méltatásai rendszeres színházlátogató és kritikus nézőként; Hankiss János páratlanul sokrétű kulturális–művészeti tevékenysége; Gerlótei Jenő művészetpártolása Debrecen egyik vezető festőművésze, Senyei Oláh István és a budapesti festő, Nagy István irányában; Láng Nándor művészettörténeti tárgyú kurzusai és tanszéki múzeumalapítása; Paulovics István antik és reneszánsz kori művészettörténeti előadásai; Pukánszky Béla még gyermekkorban elsajátított kiváló zongorajátéka és zenetörténeti ismertetései a Magyar Rádióban, illetve zenekari és operahangversenyek előtt; berei Soó Rezső országos viszonylatban is felbecsülhetetlen értékű műgyűjteményei; Gáborjáni Szabó Kálmán európai szinten is jelentős fametszetei és kisgrafikái; Csenki Imre zenekart és kórust dirigáló fellépései és Kodály, Bartók zeneművészetét méltató írásai; Kádár Zoltán műkritikái; Mata János költő, fametsző mély gondolatiságú versei és rendkívüli termékenységgel alkotott ex librisei; Lükő Gábor folklorisztikai látásmódja társaslélektani rendszerében; Juhász Géza szerteágazó irodalomszervező tevékenységéből kibontakozó költészete és Koczogh Ákos művészettörténeti írásai mind-mind kiegészítik és színesítik Tankó, Mitrovics és Karácsony művészetelméleti és esztétikai tanításait.

---

¹⁰ A görög építészettől az itáliai reneszánszig, I. MUDRÁK: Debreceni Tudományegyetem, 86.

¹¹ L. KARÁCSONY: Magyar ifjúság, 166–170.

A kutatásban bemutatott tudományos és művészeti társaságok, valamint az egyetemen a pedagógia-oktatás további kapcsolódási pontjait igyekeztem megtalálni: többen Karácsony Sándor szűkebb köréhez tartoztak nézeteinek hű követőjeként, mindenekelőtt a tragikusan fiatalon elhunyt polihisztor, Mata János és a magyar tudományos életben évtizedekig háttérbe szorított néprajzkutató, Lükő Gábor. Lükő még Karácsony mellőzöttségében is osztozott – egészen a rendszerváltásig elfeledve, csupán íróasztala fiókjainak dolgozott, hogy aztán utolsó éveiben újult erővel vegyen részt több évtizedes életművének kiadatásában.¹²

10. kép : Mata János

11. kép: Lükő Gábor

Mindez a sokrétű tevékenység érdeklődésüknek, speciális, művészeti képzettségüknek volt köszönhető, illetve a régész és művészettörténész oktatók esetében szakterületükből következett. Nem állíthatom ezért általánosságban, hogy minden bölcsészfelkészültséggel rendelkező tanárember végzett esztétikai jellegű ismeretközlést tanítási gyakorlatában. Inkább azt mondhatom, hogy a művészet elméleti oktatása sajátos színteret jelentett a bemutatott tanári életpályákon. Ez a válasz a bevezetés első kérdéscsoportjának második kérdésére is.

Arra a következtetésre jutottam, hogy az egyetemi oktatók által közvetített esztétikai-művészeti nevelés egészen a negyvenes évekig jellemzően hagyománytisztelő, klasszikus műveltséget közvetítő, konzervatív irányú volt, s a modern, progresszív irányzatok megjelenése csak 1945-től számottevő, amikor is ezt a szellemiséget képviselő tanárok jutottak katedrához. Számuk még így is alulmaradt a tradicionális, már-már elavultnak nevezhető eszmék szószólóival szemben.

2.4. Tudomány és ismeretterjesztés

Akik nem oktattak az egyetemen művészeti tárgyakat, azok az egyetemen kívül, közéleti és tudományos társaságbeli tevékenységeik között végezték a művészeti nevelést és ismeretterjesztést. Ide kapcsolódik a művészeti alkotások bemutatására és a művészetpártolásra alkalmas közéleti fórumokat, eseményeket feltáró kérdésre adott válaszom, mely szerint a 20. század elején az egyetemi tanároknak közéleti szerepvállalásuk tekintetében szellemi vezetőként el kellett foglalni a helyüket a különböző társadalmi egyesületekben, kulturális társaságokban. Ezek a professzorok már nem zárkóztak úgy be a szaktudományuk „elefántcsonttoronyába”¹³, mint 19. századi elődeik, ezért többségük tanárként és magánemberként is képviselte tudományegyetemét nemzetközi és hazai konferenciákon, rendezvényeken.

Az egyetemen és a közéletben betöltött szerepeik számtalan alkalmat biztosítottak a nyilvánosság előtti szereplésre. Számos publikációjuk jelent meg a ország és a város vezető sajtóorgánumaiban, és rendszeresen vállalták népszerűsítő előadások tartását képzőművészeti, zenei és irodalmi seregszemléken, baráti összejöveteleken, a Magyar Rádióban, a Magyar Állami Operaházban, a Szépművészeti Múzeumban, a Déri Múzeumban, a Csokonai Színházban, a Csokonai Körben, a Művészházban vagy az Ady Társaság nyilvános rendezvényein. Voltak, akik műalkotásokat létrehozó alkotó művészként bontakoztatták ki tehetségüket. Néhányan művészettámogató tevékenységükkel segítették az arra rászoruló alkotókat.

¹² TÁNCZOS: magyar lélek; HARANGOZÓ: Száz éve.

¹³ „splendid-isolation-típusú magatartás”, I. VINCZE: Mitrovics Gyula egyetemi, 139; uő: Karrierutak és iskolateremtés, 61.

Hankiss János és Soó Rezső rendszeresen tartottak mind külföldön mind itthon tudományos, valamint ismeretterjesztő előadásokat oktatói, illetve azt kiegészítő hivatalos és kedvelt tevékenységeik eseményeiről.

12. kép: Hankiss János

13. kép: Berei Soó Rezső

Mellettük Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor és Pukánszky Béla aktív előadói voltak hosszú éveken át a Debreceni Nyári Egyetem rendezvényeinek, Budapest és Debrecen kulturális-művészeti életének.

14. kép: Pukánszky Béla

Hankisst a francia állam ki is tüntette kultúrdiplomáciai cselekedeteiért. Mitrovics országos ismertsége kivételt jelentett debreceni kollégái között¹⁴. Mata Jánosban kiváló fametszőt és korai halála miatt nem teljes mértékben kibontakoztatott költői tehetséget tisztelhetünk, Karácsony Sándor kisebb színdarabok és szépirodalmi művek írójaként ismert, Lükő Gábor népzenei gyűjtéseket végzett, Pukánszky Béla olykor hangversenyzongorához ült. Tankó, Mitrovics és Karácsony Mata Jánost állandó ex libris megrendeléseikkel támogatták¹⁵, Gerlőtei Jenő több kortárs képzőművészt felkarolt, Soó Rezső pedig számtalan, európai és hazai szinten elsők között jelen lévő magángyűjteményeivel járult a „művészetek oltára” elé.

Többen művészeti kritikusként váltak ismertté a lakosság körében. Mitrovics és Kádár Zoltán képzőművészeti kiállítások megnyitása alkalmából, Hankiss színházi előadások kritikáival jelentkezett gyakran a Csokonai Színház műsorfüzeteiben, Pukánszky Béla pedig zeneművek ismertetésével népszerűsítette a hangversenytermek közönsége számára a klasszikus zene és operairodalom kiemelkedő, gyakran játszott alkotásait.

15. kép: Kádár Zoltán

A nemzetközi viszonylatban páratlan magyar művészeti géniuszok életműve több debreceni egyetemi oktatót összekapcsolt. Liszt művészetéről és Bartók–Kodály népzenei ihletésű zeneszerzői munkásságáról elfogulatlan méltatással írt Tankó, Mitrovics, Karácsony, Hankiss, Csenki, Lükő és Koczogh, akiknek számos ponton találkozott esztétikai értékrendszerük és ízlésviláguk.

16. kép: Csenki Imre

17. kép: Koczogh Ákos

---

¹⁴ „[...] a főváros szellemi elitjének legkiválóbb képviselőit tudta mozgósítani. Ekkorra természetesen már kinőtt a régi „vidéki professzor” skatulyából [...]” VINCZE: Mitrovics Gyula egyetemi, 131.

¹⁵ Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye, Mata János jegyzéke az ex libris-megrendelésekről: K. X. 75. 112. 174. K. X. 75. 112. 273.1-2.

Megkerestem és felvázoltam azokat az egyetemen kívüli művészeti, kulturális vagy ismeretterjesztő megjelenési formákat, melyeken a vizsgált oktatók széles körű tevékenységükről beszámoltak, bemutakoztak. A Csokonai Kör felolvasóülései, a Debreceni Szemle tanulmányai, könyvismertetései, a Műpártolók Egyesülete, a Művészház és az Ajtósi Dürer Céh tárlatai a Déri Múzeumban, az Ady Társaság összejövetelei, a Debreceni Nyári Egyetem művészeti előadásai, programjai, a városi hangversenyek, kiállítások mind színhelyei voltak ezeknek az eseményeknek.

2.5. Művészeti ágak megjelenése a tanári életpályákon

Világossá vált számomra, hogy a vizsgált tanárok szinte minden művészeti ággal kapcsolatot tartottak, de személyes kontaktusba nem mindegyikkel kerültek. Műveiket végigolvasva első gondolatom az, hogy a legtöbbet irodalmi kérdésekről publikáltak – talán, mert maguk is író emberek voltak, de jelentősebb magyarázat lehet, hogy az egész művészet- és esztétikatörténetről elmondható az irodalmi-költészeti kérdések hangsúlyos taglalása minden más művészeti ággal együtt. Az irodalom mellett számos tanárhoz igen közel állt a zene műfaja több okból. Egyrészt a vallás¹⁶ tisztaságát leginkább, legmagasabb szinten visszaadni képes művészeti ágnak tekintették, másrészt többségük zeneileg képzett, több hangszeren játszó, egyes alkalmakon (például egyetemi ünnepek, megemlékezések, Népszerű Főiskolai Tanfolyami estek, nyári egyetemi műsorok, előadások, hangversenyek, városi koncertek, kisebb kamaraestek) gyakorló muzsikusként fellépő műkedvelő volt. Tankó Bélán és Karácsony Sándoron kívül tudomásom van például Hankiss János, Csenki Imre, Pukánszky Béla kiváló hangszeres (zongora-) játékaról, illetve kórusmuzsikusi, karnagy tevékenységéről.

18. kép: Csenki Imre és Kodály Zoltán

Közös sajátosság továbbá, hogy szinte mindannyian publikáltak Bartók Béla és Kodály Zoltán munkásságáról, elsősorban népdalgyűjtő, népzenei eredményeikről, valamint Liszt Ferenc egyetemes zenetörténetben játszott szerepéről. Érdekességként jegyzem meg, hogy meglepő fordulatot hozott Tankó és Mitrovics életművében a zenéről vallott véleményük, miszerint mindketten egyöntetűen a művészeti ágak között legmagasabb rendűnek és legnemesebbnek a zenét tartották, azon belül Liszt Ferenc művészete előtt hódoltak legnagyobb tisztelettel.¹⁷

Mitrovics Gyula egészen fiatal kora óta nyitott meg, illetve látott el kritikákkal különféle helyi, megyei vagy országos kiállításokat, tárlatokat, ezzel fontos népművelői, felnőttnevelési feladatokat ellátva. A többi művészeti ággal szintén kapcsolatot tartottak írásaikban, figyeltek rájuk és próbálták követni az aktuális történéseket, bár Tankó, Karácsony, Pap, Zsigmond, Hankiss, Juhász, Koczogh leginkább az irodalom, Mitrovics, Gáborjáni Szabó, Kádár és Mata

---

¹⁶ Talán semmi sem olyan egyértelműen közös az értekezésben tárgyalt tudományos elméletekben, mint alkotóik mély vallásos meggyőződése. Milyen is lehetne, hiszen például Tankónak és Mitrovicsnak az édesapja, Karácsonynak pedig az anyai nagyapja volt református lelkész. Pap Károly családjában szintén találunk lelkészi hivatást gyakorló személyt, Mata János mély hitét alkotásai őrzik, Lükő Gábor pedig csak felekezetté váltott, amikor katolikus hitről reformátusra tért neve megváltoztatása és az apjával kialakult mély konfliktus vállalásával is. Hankiss Jánost legnehezebb, egyetemi tanszéki állásától megfosztottan sem hagyta el hite, mellyel felesége és gyermekei számára is minta tudott lenni a legmegalázóbb emberi viselkedés emelt fővel való elviselésében (l. a közelmúltban elhunyt fia, Hankiss Elemér visszaemlékezéseit: HANKISS E: *Idegen világban?*, 48).

¹⁷ MITROVICS GYULA: *Elnöki megnyitók*, 50–52, 45–46, 71–72; TANKÓ BÉLA: *Liszt Ferenc emlékezete*, 15; PUKÁNSZKY BÉLA: *Bartók Béla*, 20–21; KOCZOGH ÁKOS: *Bartók Béla*, 57–58; uő: *Kodály Zoltán hetvenedik*, 35–37; CSENKI IMRE: *Kodály Zoltán és a Kállai*, 38–39; HANKISS JÁNOS: *Liszt Ferenc*, 57–63; SZÍJ REZSŐ: *Kodály Zoltán*, 20–21; LÜKŐ GÁBOR: *Fekete zongora*, 30–33; KONTRA GYÖRGY: *Karácsony Sándor*, 219.

a képzőművészet, míg Pukánszky és Csenki a zene berkeiben alkotott maradandót. Mindezt az értekezésben elemzett szemelvények jól tükrözik.

19. kép: Pap Károly

20. kép: Zsigmond Ferenc

2.6. Hallgatói dolgozatok művészeti témákban

A bölcsészkaron készített hallgatói dolgozatokra vonatkozó kérdéscsoportot megvizsgálva feltártam, hogy csak csekély számban születtek művészeti-esztétikai témájú írások, azok is elsősorban olyan professzoroknál, akik nem elsősorban fő tárgyaik között tartottak ilyen jellegű kurzusokat, bár kétségtelen, hogy hirdették őket. Azoknál viszont, akik a művészetelméleti-esztétikai tartalmakat oktatták, csak egy-két írás született vagy egyetlen sem. Ezek többsége tanári szakdolgozat, melyeket néhányan doktori értekezésként is megvédték. Valószínű, hogy az egyetem diáksága nem szívesen vállalkozott művészeti tartalmak kutatására, hiszen ez nagyfokú vagy teljes önállóságot kívánt tőlük. Ez a nagy erőfeszítés pedig nem tartozott a tanári diploma megszerzésének kötelező feltételei közé. Az egyetemi tanrendek alapján kimutattam és rendszereztem, hogy több tanszék tantárgyai között is megjelentek a művészetelméleti-esztétikai jellegű tartalmak. Elsősorban filozófiai, pedagógiai, művészettörténeti tárgyakat találtam, melyek témakörei jól nyomon követhetők a hallgatói dolgozatok művészeti témaválasztásában, továbbá címeikben felismertem oktatóik egyes kurzusait. Azt feltételeztem, hogy a hallgatók művészeti témaválasztásai visszatükrözik tanáraik hatását tanulmányaikra, illetve diplomaszerezés utáni pályaválasztásukra és érdeklődési körükre. Igazán azonban csak néhány esetben van tudomásom ilyen befolyásról még élő hozzátartozóktól és fennmaradt írásokból, hiszen nem készültek erre vonatkozó követéses vizsgálatok. A végzett hallgatók többsége a szakjának megfelelő tanári pályán helyezkedett el.

2.7. A maradandóság városából a kultúra fellegvára

Az utolsó kutatási kérdések megválaszolása közben arra világítottam rá, hogy Debrecenben a művészeti élet iránti érdeklődés erősen mérsékelt jellegű volt a 20. század első felében. A helyi művészeknek nagyon meg kellett küzdeniük a megélhetésért. Állami támogatás, városi megrendelés és az elhelyezkedési lehetőség (pl. rajztanári) minden művészeti területen csekély volt. Ez nyilván kiábrándultságot eredményezett a város művésztaársadalmában. A tárgyalt művészeti társulásoknak éppen ezért fokozott erőfeszítésekkel kellett a művészeket és a közönséget összekapcsolni. Ez igen nehéz feladatot jelentett még az elhivatott tagoknak is. Később Debrecen kulturális szempontból fokozatosan kiemelkedett a vidéki városok köréből, hiszen az Ady Társaság irodalmi, zenei, de különösen képzőművészeti osztálya – elsősorban a tagságát többségében alkotó egyetemi bölcsészoktatók tevékenysége által – maradandó fejlesztő hatást gyakorolt nemcsak a helyi, de a fővárosi közönségre is. Így volt biztosított az egyetemi oktatók aktív jelenléte a város kulturális életében és részvétele annak tudományos-művészeti csoportjaiban. Ezáltal válhatott a „maradandóság városának” többségében konzervatív ízlésű közönségéből a modern, progresszív művészeti törekvéseket is kedvelő és támogató befogadó lakossági réteg.

3. Összegzés – művészeti tevékenység és Debrecen

A kutatás során érdekes összefüggésre mutattam rá: akár helyi, akár más városból érkező tanárok is voltak a vizsgált személyek, Debrecenbe érkezésüket követően előbb-utóbb tagjai lettek a város értelmiségi köreit tömörítő szervezeteknek, ahol szoros szakmai és baráti

kapcsolatot ápoltak egymással. Élénk publicisztikai, tudományos-ismeretterjesztő előadói és műalkotásokat kiállító szerepvállalásuk fontos szerepet töltött be a város kulturális életében, ezáltal jutott Debrecen a hazai művelődés fellegvárába sok területen. A könyvben vizsgált tanárok egyetemi és egyetemen kívüli aktivitása fokozottan hozzájárult ahhoz, hogy Debrecen joggal nevezhető jelentős magyar kulturális és művészeti központnak a két világháború közötti Magyarországon.

A műgyűjtésnek szinte egyáltalán nem volt hagyománya, csupán egy-két magángyűjtő élt a városban, ők is inkább a régebbi korok műveit vásárolták szívesen, nem a kortársakét. Közöttük jelentett kivételt néhány egyetemi professzor, mint berei Soó Rezső, Mitrovics Gyula és Gerlőtei Jenő, akiknek segítő tevékenysége – ismerve a körülményeket – érthető módon még inkább felértékelődik. A város mint mecénás nem létezett, csupán közösségi helyiségeit adta oda kiállítások, előadóestek, hangversenyek rendezése céljából - a Déri Múzeum megnyitásával némileg javult a helyzet ezen a téren.¹⁸

Sorra alakultak Debrecenben a tudományos-kulturális egyesületek, melyek megszüntették a Csokonai Kör hegemoniáját a térségben. Ezzel együtt Debrecen művészeti élete is fellendült. Egyre gyakrabban jöttek létre ezen szervezetek által közösen rendezett ünnepségek, műsoros estek, elsősorban az Ady Társaság tevékenységének köszönhetően. Mindez azért volt különösen jelentős, mert a felvilágosodás óta soha olyan közel nem volt ez a város a kor leghaladóbb szellemi mozgalmaihoz, mint a 20. században, hiszen az 1920-as években már hazánk egyik legjelentősebb kultúrközpontjának számított. A magyar valóság úgy festett, hogy az ország „szívszerinti” fővárosa, Debrecen indította el – a főváros mellett – a legtöbb hazai kulturális kezdeményezést. „Láttak egy várost, ahol méltósága van az író névnek s [...] nemcsak tanácsnokok, főigazgatók, egyetemi tanárok vonultak ki, de horribile dictu, a diákság is, melyet máshol a halott irodalom tiszteletére s az élő írók megvetésére nevelnek; a szeretet spontán viharában zsúfolt padok előtt olvasták fel műveiket, tósztokat kaptak, mintha képviselőjelöltek lettek volna, élő olvasókkal beszéltek, akik jobban ismerik műveiket, mint ők maguk.”¹⁹ Mindezek alapján állíthatom, hogy a debreceni bölcsésztanárok sokrétű és szinte valamennyi műfajt felölelő kulturális-művészeti aktivitása egyértelműen pezsdítően hatott a „maradandóság” fellegvárában, és jóval nyitottabbá, fogékonyabbá tette a város közönségét a haladó, modern művészeti eszmék és események befogadására.

Kutatómunkám lényeges eredménye a feldolgozott tanári életpályák esztétikai üzeneteinek feltárása, melyek szerves részét képezték az egyetemi oktatók által végzett művészi alkotómunkának, a művészet befogadásának, értelmezésének és kritikájának vagy éppen magát a műalkotást létrehozó tevékenységeknek és támogatásuknak 1914 és 1949 között. Doktori értekezésemben és az abból készült könyvben annak bemutatására vállalkoztam, hogy milyen sokrétű művészeti tevékenységet folytattak a 20. század első felében a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának oktatói elsődleges, tudományos feladatvégzésük mellett.

Felhasznált irodalom

BAKÓ, E.: „*Debrecen, lelkem székvárosa*”. Németh László és Debrecen, Debrecen, Hajdú-Bihari Múzeumok Igazgatósága, Debreceni Irodalmi Múzeum, 2006.

BARÁTH, B.: A debreceni egyetem felállításának ügye a református egyház előtt, in: Püski, L. – Valuch, T. (szerk.): *Mérlegen a XX. századi magyar történelem, értelmezések és*

---

¹⁸ BÍRÓ, Képzőművészeti élet, 392–393.

¹⁹ Németh László szavait idézi BAKÓ: „Debrecen, lelkem székvárosa”, 10.179.

- értékelések*. Budapest, Debrecen. 1956-os Intézet, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 137-140, 2002.
- BARÁTH, B. L.: Vizuális nevelés Sárospatakon 1797-1902 között, Adalékok a Sárospataki Református Kollégium történetéhez, in: *Zempléni Múzsza* 5 (2005), 29-42.
- BARCZA, J. (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988.
- BÍRÓ, L.: Képzőművészeti élet, in: Tokody Gy. (szerk.): *Debrecen története 1919-1944*, 4. kötet, Debrecen, 391-411, 1986.
- BREZSNYÁNSZKY, L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*, Budapest, Gondolat, 2007.
- CSENKI, I.: Kodály Zoltán és a Kállai kettős, in: *Építünk* 3 (1952) 38-39, 1952.
- FEKETE, K.: A Debreceni Református Kollégium tanárai az egyetemen, in: Brezsnnyánszky L. (szerk.): *A Debreceni Iskola* (Acta Paedagogica Debrecina, A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei), Debrecen. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, Debrecen, 71-89, 2004.
- FEKETE, K.: A Debreceni Református Kollégium tanárai az egyetemen, in: Brezsnnyánszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*, Budapest, Gondolat Kiadó, 29-39. 2007a.
- FEKETE, K.: Karácsony Sándor a teológus szemével, avagy Karácsony Sándor egyháztörténeti jelentősége, in: Brezsnnyánszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*, Budapest, Gondolat, 224-235, 2007b.
- FEKETE, K.: Százéves az egyetemi rangú teológiai oktatás Debrecenben. Rektori tanévnyitó beszéd, in: Kustár Z. (szerk.): *Orando et laborando* (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem évkönyve a jubileumi 475. tanévről 2012/2013), Debrecen, DRHE, 15-19. 2013.
- FENYŐ, I.: Karácsony Sándor, in: Brezsnnyánszky L. – Fenyő I. (szerk.): *A Debreceni Iskola* (Acta Paedagogica Debrecina, A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei), Debrecen, Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, 35-40, 2004a.
- FENYŐ, I.: Tankó Béla, in: Brezsnnyánszky L. – Fenyő I. (szerk.): *A Debreceni Iskola* (Acta Paedagogica Debrecina, A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei), Debrecen, Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, 17-25, 2004b.
- FENYŐ, I.: Böhm Károly, a Kolozsvári Iskola értékelméleti filozófiájának hatása a Debreceni Egyetemen, in: *Interdiszciplináris pedagógia és az oktatás finanszírozása, A IV. Kiss Árpád konferencia előadásai* (Kiss Árpád Archívum Könyvtár Sorozata IV. kötet, 2005. november), Debrecen, 269-279, 2006.
- FENYŐ, I.: Arcképvázlat Karácsony Sándorról (1891-1952), in: Brezsnnyánszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*, Budapest, Gondolat, 185-189, 2007a.
- FENYŐ, I.: Karácsony Sándor egyetemen kívüli tevékenysége, in: Brezsnnyánszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*. Budapest, Gondolat, 212-218. 2007b.
- FENYŐ, I.: Karácsony Sándor „műhelye” a Debreceni Egyetemen, in: Brezsnnyánszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*, Budapest, Gondolat, 201-211. 2007c.
- FENYŐ, I.: Tankó Béla, a Debreceni Egyetem professzora (1876-1946), in: Brezsnnyánszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*. Budapest, Gondolat, 170-180. 2007d.

- GYÖRI, L. J.: A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében, in: Barcza J. (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 627-696. 1988.
- GYÖRI, L. J.: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek...világosító lámpása”. *A Debreceni Református Kollégium története*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2006.
- HANKISS, E.: *Idegen világban?*, Helikon, Budapest, 2002.
- HANKISS, J.: Liszt Ferenc magyar jelentősége, in: *Alföld* 7 (1956), 57-63.
- HARANGOZÓ, I.: *Száz éve született Lükő Gábor*, http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_04/009.htm, letöltés ideje: 2013. március 10. 2009.
- HOLIK, I.: *A tanárképzés gyakorlati műhelyei. A gyakorlóiskolák tanárképzési szerepének vizsgálata*, doktori (PhD) értekezés, Debrecen, DE BTK Humán Tudományok Doktori Iskolája, 2006.
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79518/ertekezes.pdf?sequence=6>
letöltés: 2015. március 15.
- KARÁCSONY, S.: *Magyar ifjúság*, Budapest, Exodus, 1946.
- KEREPESZKI, R.: A Bölcsész- és Történettudományi Kar 1912–1929, in: Papp K. (szerk.): *A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története, 1.*, Debrecen, Debreceni Egyetem BTK, 11-66, 2014.
- KOCZOGH, Á.: Bartók Béla (1881-1945), in: *Építünk*, 1 (1950), 57-58.
- KOCZOGH, Á.: Kodály Zoltán hetvenedik születésnapján, in: *Építünk*, 3 (1952), 35-37.
- KONTRA, GY.: *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*, Budapest, Gondolat, 2009.
- KOZMA, T.: A debreceni iskola debrecenisége, in: Brezsnaynszky, L. – Fenyő, I. (szerk.): *A debreceni iskola*, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2004.
- KOZMA, T.: Hasonlóságok és különbségek a Debreceni Iskola pedagógiájában, in: Brezsnaynszky L. (szerk.): *A "Debreceni Iskola" neveléstudomány-történeti vázlat*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2007.
- KÖVES, SZ.: *A hazai rajzoktatás története (1777-1944) kortárs nevelési és művészeti irányzatok tükrében*, PhD-disszertáció, Budapest, ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola. 2009.
http://ppk.elte.hu/2009/images/stories/_UPLOAD/DOKUMENTUMOK/Nevelestudo many_PhD/2009/koves_szilvia_disszertacio_2009.pdf. letöltés: 2011. április 20.
- LÜKŐ, G.: A fekete zongora, Gondolatok Bartók zenéjéről, in: *Jászkunság*, 12 (1966), 30-33.
- MATA, J.: *Jegyzék az ex libris megrendelésekről*, Mata János hagyatéka, publikálatlan kézirat: Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteménye, K. X. 75. 112. 174; K. X. 75. 112. 273.1-2.
- MATA, J.: *önéletrajz*, publikálatlan kézirat: Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye, K. X. 75. 112. 211. 212.
- MITROVICS, GY.: Elnöki megnyitó, in: *Esztétikai Füzetek*, 2 (1935a), 50-52.
- MITROVICS, GY.: Elnöki megnyitó, in: *Esztétikai Füzetek*, 2 (1935b), 45-46.
- MITROVICS, GY.: Elnöki megnyitó, in: *Esztétikai Füzetek*, 2 (1935c), 71-72.
- MOLNÁR-TAMUS, V.: *Művészeti nevelés az egyetem falai között és azon túl. A debreceni egyetem bölcsészettudományi kara oktatóinak művészeti, művészetelméleti és művészetpártolói tevékenysége 1914–1949*, Debrecen, DRHE, 2022.
- MUDRÁK, J.: A Debreceni Egyetem volt Régészeti Intézetének története és előzményei (1914–1952), in: Hollósi G. (szerk.): *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből* (1. kötet), Debrecen, DE BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 4-20. 2005a.
- MUDRÁK, J.: Pályatételek és pályamunkák a bölcsészettudományi karon, in: Hollósi G. (szerk.): *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből*, 2. kötet, Debrecen, DE BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 41-56, 2005b.

- MUDRÁK, J.: *A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története (1914–1949)*, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2012a.
- MUDRÁK, J.: Egyetemalapítási tervek és a Debreceni Tudományegyetem megalakulása. in: Orosz I. – ifj. Barta J. (szerk.): *A debreceni egyetem története 1912-2012*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 41-55. 2012b.
- MUDRÁK, J. – KIRÁLY S.: Felépítés, működés, oktatás, tudományos munka, in: Orosz I. – Barta J. (szerk.): *A Debreceni Egyetem története 1912-2012*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 57-114. 2012.
- PAPP, L.: *Amikor a Nagyerdő még a Bem térig ért... Emlékek a 100 éves Debreceni Egyetemről, különös tekintettel a Tisza István és a Kossuth Lajos Tudományegyetemekre (1912-2012)*, Debrecen, 2013.
- SZÖGI, L. (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002*, Budapest, ELTE Kiadó, 2003.
- PUKÁNSZKY, B.: Bartók Béla. Töredék egy készülő tanulmányból, in: *Vándortűz*, 6 (1947), 60-62.
- SZIJ, R.: Kodály Zoltán és a magyar könyvművészet, in: *Művészet*, 4 (1963), 20-21.
- TAMUSNÉ MOLNÁR, V.: *Művészeti nevelés az egyetem falai között és azon túl. A debreceni egyetem bölcsészettudományi kara oktatóinak művészeti, művészetelméleti és művészetpártolói tevékenysége 1914–1949*, PhD-értekezés, Debrecen, DE Humán Tudományok Doktori Iskola, 2017.
- TÁNCZOS, V.: A magyar lélek formáinak eszmei és módszertani hátteréről, Utószó Lükő Gábor A magyar lélek formái c. könyvének 3. kiadásához, in: Lükő, G. – Pozsgai, P. – Heilig, B. – Terbócs, A. (szerk.): *A magyar lélek formái*, Budapest, Táton Kiadó, 2011.
- TANKÓ, B.: *Liszt Ferenc emlékezete*, Különlenyomat a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1935-36. évi évkönyvéből, Debrecen, A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, 1937.
- UGRAI, J.: *Önállóság és kiszolgáltatottság, A Sárospataki Református Kollégium működése 1793-1830*, PhD-értekezés. 2005. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/79211>
letöltés: 2015. március 10.
- VARGA, Z.: *A Debreceni Tudományegyetem története, 1. kötet, 1914–1944*, Debrecen. 1967.
- VARGÁNÉ NAGY, A.: *Jausz Béla a pedagógus professzor*, Doktori (PhD-) értekezés, Debrecen, DE BTK Humán Tudományok Doktori Iskola, 2013. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/177012/Vargane_Nagy_Aniko_Ertekvezes-t.pdf?sequence=5&isAllowed=y letöltés: 2015. április 11.
- VINCZE, T.: Mitrovics Gyula, in: Brezsnaynszky L. – Fenyő I. (szerk.): *A Debreceni Iskola* (Acta Paedagogica Debrecina, A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei), Debrecen, Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, 26-34. 2004.
- VINCZE, T.: Arcképvázlat Mitrovics Gyuláról, in: Brezsnaynszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*, Budapest, Gondolat, 89-103, 2007a.
- VINCZE, T.: Mitrovics Gyula egyetemi és egyetemen kívüli szerepvállalása, közéleti funkciói, in: Brezsnaynszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*, Budapest, Gondolat, 128-139, 2007b.
- VINCZE, T.: Mitrovics Gyula, az egyetemi professzor, in: Brezsnaynszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*, Budapest, Gondolat, 104-117. 2007c.
- VINCZE, T.: Mitrovics Gyula „műhelye” a Debreceni Egyetemen, in: Brezsnaynszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*, Budapest, Gondolat, 118-127. 2007d.

VINCZE, T.: *Karrierutak és iskolateremtés a XX. század első felének magyar neveléstudományában. Mitrovics Gyula pályájának és szakmai műhelyének kvalifikációtörténeti nézőpontú bemutatása*, Doktori (PhD-) értekezés, Debrecen, DE BTK Humán Tudományok Doktori Iskolája. 2011.
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/109275/Vincze%20Tam%C3%A1s%20doktori%20%C3%A9rtekez%C3%A9se-t.pdf?sequence=6&isAllowed>, letöltés: 2015. március 15.